

Свічадо, 2002), Дмитрія (Яреми, патріарха) „Іконопис Західної України XII – XV ст.” (Л., 2005) – маємо справжній історичний прорив у дослідженнях ікони і як мистецтва, і як духовного атрибута Церкви.

Побачили світ й інші розвідки, де розглядалася українська ікона в контексті специфіки ідеології української церкви та її мистецтва: Мороз Я. „Естетика українського іконопису XIV-XV ст.” (К., 2005), Паньок Т. „Стильова еволюція в іконописі Слобожанщини XVII – початку XIX століття” (Х., 2005), Ременяка О.С. „Український іконопис XVI-XVIII століть на землях Холмщини та Підляшшя” (К., 2004), Федь І.А. „Трансцендентальні та культурологічні виміри феномену української ікони” (К., 2006).

Помітно менше уваги приділялося сакральному мистецтву малих форм, дослідженням церковного інтер'єру, церковної скульптури, шиття, релігійної вишивки тощо.

Головна особливість церковного мистецтва – включення більшості його творів у богослужіння, що зумовлює символічне значення та канонічність „речей церковних”, у не такому вже й далекому минулому унеможлиблювала з ідеологічних причин звернення світських дослідників до його вивчення.

Тому наразі у нас ще обмаль досліджень і наукових знань, що спричинено і знищенням церковних музеїв та бібліотек, наукових праць духовних академій, відсутністю достовірної та компетентної фахової інформації про фондові зібрання церков і релігійних організацій.

Вивчення всіх складових фондів зібрань церков і релігійних організацій України у культурно-мистецьких вимірах, виходячи за межі суто технологічного та описового: час, майстер, матеріал, технічні прийоми та художні методи, художньо-стильові особливості, добір виражальних засобів, формальні композиційні рішення тощо, на наше глибоке переконання, має піднятися до рівня історико-філософського та культурологічного осмислення традиційної релігійної культури українського суспільства та сакрального мистецтва.

За умов дотримання світськості досліджень, відмови від спроб клерикалізації культури і мистецтва, від вузькоконфесійності та визначення пріоритетності, „вірності” певній релігійній течії, кожен із представлених у нашій поліконфесійній багатонаціональній державі віросповідних напрямів розкриє свої історичні традиції, етнічні та обрядові особливості, що безпосередньо відбивалися в архітектурі, облаштуванні культурних споруд, у богослужбовому начинні, в організації та функціонуванні бібліотек, архівів, музеїв, тобто – фондів зібрань, які є тим культурно-мистецьким текстом, за яким дослідники, науковці, працівники культури, просто належним чином підготовлені небайдужі люди зможуть прочитати не лише історію конфесій і сакрального мистецтва, а й простежити розвиток усієї національної культури, історію країни та регіону.

Список використаної літератури

1. Релігійно-церковний комплекс в Україні: стан і тенденції // Виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають із її членства в Раді Європи: Зб. матеріалів круглого столу. – К.: Світ Знань, 2006. – С. 19-22.
2. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні // Нац. безпека і оборона. – 2004. – № 3 (51). – С. 3-10.
3. Угринович Д.М. Искусство и религия: теорет. очерк. – М.: Политиздат, 1982. – 288 с.
4. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: Навч. посіб. – К.: ЭксОб, 2000. – 208 с.
5. Бодак В. Міжконфесійний діалог як діалог культур // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. Зб. матеріалів. – К., 2004. – С. 205-214.
6. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство / Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – № 14. – С. 23-34.
7. Никольский Н.М. История русской церкви. – М.: Политиздат, 1985. – 488 с. – (Б-ка атеист. лит.).
8. Русское православие: веки истории. – М.: Политиздат, 1989. – 719 с.
9. Хімич Я.О. Роль та місце інформаційних ресурсів бібліотек церков та релігійних організацій України у формуванні духовної культури нації // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 236-243.

РАРИТЕТНИМ ВИДАННЯМ – ДРУГЕ ЖИТТЯ

ЗБЕРЕЖЕННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК

бібліотеках та архівах України зберігається понад 60 млн. унікальних документів XV–XX століть. Майже 2 млн. з них – безцінні пам'ятки світової та національної культур, зокрема: рукописні матеріали, старовинні гравюри, карти, інкунабули, палеотипи, стародруки. Умови, в яких впродовж століть перебували ці раритети, не завжди були оптимальними та сприятливими для їхнього збереження.

Наразі хронічне недофінансування, аварійний стан будівель та комунікацій бібліотек, архівів і музеїв, нестача реставраторів, відсутність сучасних реставраційного обладнання та матеріалів спричинює руй-

М. Романюк, М. Гльчишин, Л. Льода, Б. Макаровський

нування фондів, наслідком чого є незворотна втрата цінних рукописів та книг. Значна кількість таких документів уже стала непридатна для використання, зокрема книги, часописи другої половини XIX – початку XX ст., друквані на кислотному папері. Тому негайного втручання реставраторів потребують тисячі рідкісних видань, щоб зберегти їх від подальшого руйнування та пошкодження. При відборі об'єктів для реставрації береться до уваги їхній стан, ступінь руйнування та змістовна унікальність, яку необхідно зберегти, щоб передати достовірну інформацію ще бага-

тьом поколінням вчених для досліджень історії книги та паперу, а також мистецтва оформлення оправи.

Стан збереженості духовної спадщини народу, дослідження пам'яток минулого науковцями зумовлюють зростання інтересу користувачів бібліотек до цих раритетів, а отже і збільшення читацьких вимог. Але сьогодні ці запити задовольнити складно, оскільки багато рукописних документів та стародруків часом перебувають у такому зруйнованому стані, що їхнє вивчення і використання стають неможливими. Лише термінове здійснення реставраційних робіт з використанням спеціального обладнання, пристроїв та інструментів дозволить повернути до життя унікальні за змістом та оформленням рідкісні видання.

З давніх-давен спеціальні пристрої для виготовлення книжкових шедеврів створювали майстри-інтролігатори

(оправники книг, палітурники), яких ми можемо побачити на гравюрах XVI–XVII століть. В Україні до недавня ніхто ґрунтовно, на науковому рівні не займався цією складною і важливою проблемою.

Відтворення автентичності раритетних видань із використанням нових технологій вимагає розроблення та створення спеціального обладнання та інструментарію для проведення реставраційних робіт. Вагомість цього питання полягає ще й у тому, що давні книги – це не тільки носії важливої за змістом інформації, а й самі як матеріальні об'єкти є надзвичайно цінними інформаційними джерелами про розвиток книжкової справи в Україні й світі.

Перед початком будь-яких реставраційних заходів виконуються серйозні наукові дослідження: визначення кислотності паперу, його товщини, ступеня руйнування, опис та фотографування об'єкта. Тому вже на підготовчій стадії потрібні контактний рН-метр, товщиномір, цифровий фотоапарат, комп'ютер. На основі результатів досліджень фізико-хімічного стану матеріальної основи розробляються плани проведення заходів з консервації та реставрації документа, які передбачають відокремлення книги від оправи та розділення на зошити, очищення паперу від забруднень, дезінфекцію, нейтралізацію та стабілізацію паперу.

У процесі реставрації матеріальної основи документів виникає необхідність використання відповід-

ного обладнання. Зокрема, виведення плям, зміцнення паперу методом проклеювання спеціальними композиціями, очищення паперу від забруднень виконують на вакуумному столі СВ-110 (рис. 1). Основним вузлом стола є прямокутна камера з перфорованою системою отворів. Притискування до стола матеріалу, що реставрується, забезпечується розрідженням (робоча поверхня стола 700 мм x 600 мм, встановлена потужність 0,55 кВт). Використання вакуумного стола дозволяє підготувати документ до виконання саме реставраційних робіт.

Заповнення вручну втрачених фрагментів аркуша, скріплення тріщин, укріплення загинів та дрібних проколів, зміцнення його за допомогою прозорих паперів чи дублювання на нову основу виконують на реставраційному столі з підсвічуванням СР-90 (рис. 2).

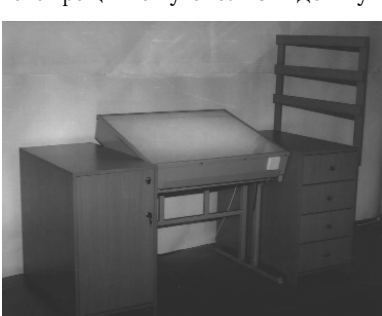

Рис. 1

Він складається з рами, двох стояків, які з'єднані між собою стяжкою. Стіл може повертатися в межах кута нахилу від 0 до 75° (робоча поверхня стола 900 x 720 мм.).

Такий стіл дозволяє реставратору

чіткіше побачити поверхню пошкодженого аркуша та акуратніше і впевненіше заповнювати втрачені частини сторінки. Стіл реставраційний можна комплектувати двома тумбами для зберігання інструментів, матеріалу, створивши таким чином повноцінне робоче місце для реставратора.

Усі аркуші, відреставровані на такому столі, витримують під пресом, поступово змінюючи допоміжні матеріали для максимального та рівномірного просушування. Для цього використовуються гвинтові преси ПГ-35 та ПГ-100. Вони складаються з нерухомої та рухомої плит і гвинтової пари з ручним приводом гвинта (ПГ-35 – формат матеріалу, що обтискується, – 450 x 370 мм, висота стопи – 250 мм, ПГ-100 – формат матеріалу, що обтискується, – 1000 x 600 мм, висота стопи – 300 мм) (рис. 3, 4).

Рис 4

Намагаючись максимально повно відтворити структуру книги як єдиного комплексу і зберегти її автентичність після завершення реставраційних робіт, відреставровані аркуші фальцюють, формують у зошити і зшивають на шнури чи ремені за попередньо замальованими схемами, дотримуючись способів шиття оригіналу. Саме цей, завершальний етап реставрації книжкового блоку виконується на спеціальних зшивальних верстатах СШБ-40 та СШБ-100, які є настільними конструкціями і складаються з основи, нижнього і верхнього за-

тискачів, траверсів, стояків. Індивідуальний натяг кожного шнура здійснюється за допомогою гайки, встановленої на кожному верхньому затискачі (СШБ-40: формат блока, що зшивається, – 450 x 350 мм, товщина блока – 110 мм, кількість верхніх затискачів 5 шт.; СШБ-100: формат блока, що зшивається, 800 x 600 мм, товщина – 150 мм, кількість верхніх затискачів 8 шт.) (рис. 5).

Оправа книги як структурний елемент кодексу виникла через необхідність захисту книжкового блоку від негативного впливу зовнішніх чинників: різких коливань температурно-вологісного режиму, дії світлових променів, пилу, хімічних та біологічних пошко-

Рис. 5

дження її матеріальних складових, які втрачають колір, лицевий шар, тріскаються, розриваються. Реставрація оправ є однією з основних ланок реставраційного процесу. Для виконання технологічних операцій з реставрації матеріальної основи оправи, необхідно мати певний мінімальний комплект обладнання та інструментів, до яких повинні входити: прес з ручним гвинтовим приводом ПГ-35; пристрій для обтискування книжкового блока ПОВ-1; пристрій для обрізання блока Г-1; верстат для оздоблення ВО-45; ручний позолотний прес ПРГ-21; комплект спеціальних інструментів.

Пристрій ПОВ-1 (рис. 6), призначений для оброблення книжкового блоку, складається з двох дерев'яних брусів, один з яких є рухомим. Рухомий брус може переміщуватися і притискатися до поверхні нерухомого бруса (ширина обтискування – 450 мм, товщина обтискування – 110 мм).

Пристрій Г-1 (рис. 7) призначений для ручного посторінкового обрізання зшитих у блок зошитів. Він складається з двох частин – пристосування для затискування блока ПОВ-1 і гобеля. Гобель – це дві дерев'яні «щоки», виготовлені з твердої породи дерева, одна з яких за допомогою гвинтової пари може переміщуватися на необхідну глибину різання. У торцевій частині «щоки» закріплений спеціальний ніж (фор-

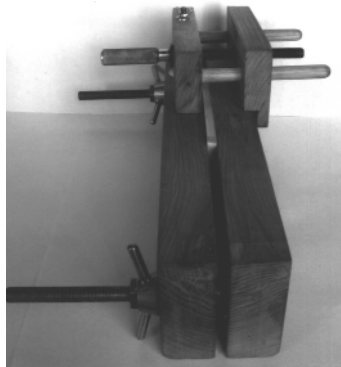

Рис. 7

мат блока, що обрізується, – 450 x 300 мм, товщина – 50 мм).

Верстат для оздоблення ВО-45 (рис. 8) призначений для ручного оброблення обрізів корінця блока та їхнього фарбування. Він складається з гвинтового преса з ручним приводом гвинта, стола і основи. Для зручності оброблення зрізу корінця прес із затиснутим блоком має можливість обертатися навколо горизонтальної осі. Вертикальне і горизонтальне розташування преса фіксується двома фіксаторами (формат блока, що обробляється, – 450 x 300 мм, товщина – 110 мм).

Прес ПРГ-21 (рис. 9 на с. 13) призначений для позолотних робіт, друкування, блінтового тиснення, ламінування. Це настільна конструкція з ручним приводом і двома плитами, що нагріваються (максимальний формат плит – 210 x 300 мм, температура нагріву верхньої і нижньої плит регульована – від 30 до 180°C, загальна встановлена потужність 2 кВт).

Заслужує на увагу комплект спеціальних інструментів, призначений для проведення оздоблювальних та підготовчих робіт. Для виконання першої групи робіт використовуються колісні басми, філети, штрихувальні ножі, які служать для нанесення на палітурний матеріал оздоблювального орнаменту, фігурних, прямих та пунктирних ліній.

Рис. 8

Колісна басма складається із змінних дисків, на робочу поверхню яких наноситься орнамент, і виделки – кронштейна з дерев'яних руків'ям. Филети, штрихувальні ножі – це металеві пластини різної товщини з дугоподібною робочою поверхнею, які закріплені на дерев'яних руків'ях. Робоча поверхня оздоблювального інструменту виготовлена з матеріалу з великою теплопровідністю (рис. 10 на с. 13).

Для виконання розмічувальних та підготовчих робіт призначені спеціальні лінійки, кутники, які мають руків'я. Для проведення палітурних робіт спеціалісту будуть вкрай потрібні універсальні та спеціальні ножі для оброблення поверхні шкіри.

Вперше в Україні проблему створення реставраційного обладнання було внесено до тематики науко-

вих досліджень Українського науково-дослідного інституту поліграфічної промисловості ім. Т.Г. Шевченка у 1993 році (далі – Інститут). Спільно з відділом реставрації та консервації рідкісних видань Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України тут було розроблено і впроваджено комплект обладнання та інструментів для реставраційних робіт.

На виконання завдань Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки Інститут запропонував науково-дослідну тематику зі створення комплексної системи устаткування для реставрації рідкісних видань і книжкових раритетів. Ці пропозиції знайшли своє втілення у спеціальному проекті, фінансованому з коштів ЮНЕСКО. У 2003-2004 рр. Інститут розробив і передав Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського 51 одиницю реставраційного обладнання.

Наразі тривають дослідження з подальшого вдосконалення й розроблення реставраційного обладнання та інструментів, зокрема:

- стола вакуумного для пресування основи до карт, гравюр, художніх полотен (робоча поверхня стола – 1000 x 2000 мм, температура нагрівання робочої поверхні регульована в межах від 30 до 100°C з відображенням її значення на панелі терморегулятора);
- малогабаритного, переносного індикаторного пристрою для вимірювання товщини паперу, плівки та інших матеріалів (діапазон вимірювання: 0 – 10 мм з точністю до 25 мкм);
- стелажа з відкидними полицями для зберігання й сушіння гравюр, карт, рукописів (кількість відкидних полиць – до 50);
- напівавтоматичної екологізаційної камери для оброблення книг від мікробіологічних шкідників з регульованим режимом підтримування температури (максимальний формат книги – 210 x 300 мм, кількість одночасного завантаження книг – від 85 до 110 штук, температура нагріву – від 0 до 90°C);
- термоінструмента з комплектом змінних насадок для реставрації художніх творів і проведення палітурних робіт (температура нагріву насадок регульована в межах від 40 до 200°C, кількість насадок та їхня конфігурація – за призначенням);
- висічних пристроїв для виготовлення з листового картону контейнерів (футлярів) для зберігання раритетних видань;
- світильників з ультрафіолетовим та інфрачервоним випромінюванням – за призначенням.

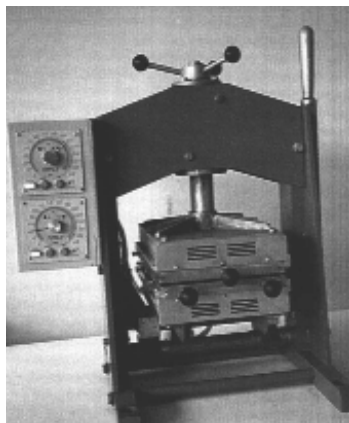

Рис. 9

Науковці та спеціалісти Інституту працюють над створенням необхідного обладнання, приладів мобільної системи з екологізаційного забезпечення для опрацювання книжкових блоків, які призначені для використання у бібліотеках країни.

Забезпечення сучасного рівня зберігання та реставрації пам'яток писемності сьогодні можливе лише за допомогою комп'ютерної та електронної техніки, яка дозволить:

- моделювати первісний вигляд гравюр, рукописних і друківаних документів на ветхих матеріалах;
- досліджувати матеріальні носії документних пам'яток з використанням електронного мікроскопа, комп'ютерів і цифрової фототехніки;
- реставрувати фотографічні зображення та робити їхні копії на новій основі;
- автоматично управляти процесом стабілізації мікрокліматичних умов збереження пам'яток писемності й друку;

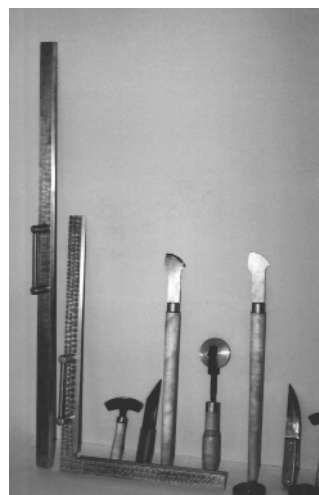

Рис. 10

– створювати бази даних рецептур та методик, які використовуються в реставраційних процесах та документації, що супроводжує реставраційний об'єкт під час виконання заходів з консервації, відновлення та зберігання;

- краще експозиційне та наукове використання пам'яток писемної культури;
- підвищення якості реставраційних робіт;
- проведення реставрації матеріальної основи оправ рукописів та стародруків згідно з канонами старих інтралігаторських цехів;
- збереження автентичності старих книг.

Актуальність та правильність обраних Інститутом напрямів підготовки і виготовлення технологічного обладнання для реставраційних робіт підтверджують ознайомлення та вивчення досвіду роботи провідних закордонних фірм зі створення реставраційного обладнання, здійснення маркетингових досліджень у міжвідомчих центрах реставрації, консервації та репрографії.

Використання спеціального обладнання та інструментів забезпечить збереження та відновлення безцінних пам'яток світової та національної культури – духовної спадщини нашого народу.